

Pázmány Péter és a Reihing-vita: Adalék az érseki könyvbeszerzéshez

Pázmány Péter érseki reprezentációjának egyik jól ismert megnyilvánulása volt intenzív könyvbeszerzési törekvése. Korábban, jezsuitaként még elsősorban a rendi könyvtárak – Bécs, Róma, Grác, Vágsellye, Pozsony – állományát használta, viszont a barokk főpapi udvartartáshoz hozzátartozott a frissen megjelent könyvek ismerete, birtoklása s a belőlük nyerhető naprakész tájékozottság. Érsekként már számos levele tartalmaz könyvek vásárlására vonatkozó adatot. Az európai könyvpiac újdonságainak beszerzésére, érthető módon, leginkább Bécs mutatkozott alkalmasnak, a 17. század elejére ott több olyan könyvkereskedő működött, aki európai kapcsolatokkal rendelkezett.¹ Pázmány bécsi megbízottját, Hmira Jánost, a Pázmáneum régensét számos esetben kérte egy-egy kötet megvásárlására. Ezúttal az egyik ilyen megbízatás háttérét kíséreljük meg feltárni, reményeink szerint ezáltal az érseki könyvbeszerzés indítékainak megismeréséhez is közelebb juthatunk.

1628. szeptember 20-án Pázmány Hmirának címzett levelében egyebek mellett könyvek beszerzését is kéri: „Si quae praeterea opuscula contra Reihing edita praeter duo opuscula ostensa, R. Va procuret”.² Az itt jelzett művek a német jezsuita 1621-ben történt konfesszióváltása után keletkezett vitairatok, amelyek a nagy vihart kavaró eseményt követően a Jézus Társaság álláspontját igyekeztek tisztázni, magyarázni, védelmezni. Minthogy a német szakirodalom szerint Reihing a „legprominensebb jezsuita konvertitája” volt a 17. századnak,³ korántsem látszik érdektelennek esetének magyarországi ismertségét és visszhangját felmérni.

Jacob Reihing (1579–1628) Augsburgban született, Ingolstadtban a jezsuitáknál végezte a filozófiát és teológiát, 1597-ben testvérével, Konráddal együtt Landsbergben lett jezsuita novícius, 1606-tól Münchenben a kontroverzteológia tanára, majd Ingolstadtban professzor, teológiai doktor.⁴ Aktív részese lett a térség rekatolizálásának, 1618. június 22-én ő mondta el az első katolikus prédikációt Lavingen plébániatemplomában.⁵ Nagy szerepet játszott Wolfgang Wilhelmenek, Pfalz-Neuburg választófejedelemének áttérítésében, ami 1614-ben maga után vonta a hercegség csatlakozását a bajor katolicizmushoz.⁶ Reihing erre az alkalomra a római religió 12 alaptételét összefoglaló vitairatot adott közre, ebben felsorakoztatta a korban gyakran ismételt argumentumokat a katolikus vallás mellett (az egyház láthatósága, kronológiai folytonossága, zsinatok tanúsága stb.), hogy ezzel erősítse a választófejedelem döntését. A latin szövegnek német fordításáról is gondoskodott, majd egy azt védelmező további iratot is szerkesztett.⁷

¹ Norbert BACHLEITNER, Franz M. EYBL, Ernst FISCHER, *Geschichte des Buchhandels in Österreich*, Wiesbaden, Harrasowitz, 2000, 34–38.

² *Pázmány Péter Összegyűjtött Leveli*, I, kiad. HANUY Ferenc, Bp., Királyi Magyar Tudomány-Egyetemi Nyomda, 1910, 737.

³ Thomas KAUFMANN, *Konfession und Kultur: Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2006, 281 (Spätmittelalter und Reformation: Neue Reihe, 29).

⁴ Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, VI, Bruxelles–Paris, 1895, col. 1627–1629; Thomas SPECHT, *Geschichte der ehemaligen Universität Dillingen (1549–1804) und der mit ihr verbundenen Lehr- und Erziehungsanstalten*, Freiburg, Herder Verlag, 1902, 474: filozófiai doktori promóciójára 1608-ban került sor, a matriculába utólag bejegyezték: „Factus apostata infeliciter Tubingae mortuus”. URL <<http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ihd/content/structure/1351397>>

⁵ SPECHT, *i. m.*, 478.

⁶ Eric-Oliver MADER, *Die Konversion Wolfgang Wilhelms von Pfalz-Neuburg: Zur Rolle von politischem und religiös-theologischem Denken für seinen Übertritt zum Katholizismus = Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Hgg. Ute LOTZ-HEUMANN, Jan-Friedrich MISSFELDER, Matthias POHLIG, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2007, 136–137 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, Nr. 205).

⁷ *Muri civitatis sanctae, hoc est religionis catholicae fundamenta XII, quibus insistens Ser. Princeps Wolfgangus Wilhelmus*, Köln, 1615. Conrad Vetter német fordításában: *Muri civitatis sanctae, das ist der katholischen Religion XII Grundfesten... aus dem Latein verteutscht*, Ingolstadt, 1615. Az ezt védelmező irat: *Excubiae angelicae civitatis sanctae pro defensione XII fundamentorum*, Nürnberg–Neuburg–Köln, 1617.

Mindezek a kiadványok Magyarországra is eljutottak, a pozsonyi és a kassai könyvlistákon szerepelnek, feltehetően Pázmány is tudott róluk.⁸ Minden bizonnyal a római Collegium Germanicum et Hungaricum könyvlistájának egyik tétele (Jacobi Reihing Motiva Ducis Neoburgici. Contr.) is a *Muri civitatis sanctae* című kötetet jelenti.⁹ A híres konverzió tehát Európa-szerte ismeretessé vált a német jezsuita kötete révén. A német szakirodalomban mindmáig élénk eszmecsere folyik az áttérés okairól: Kurt Schwindel monográfiája inkább a spirituális és vallásgyakorlási okokat hangsúlyozza, amelyeket maga Wolfgang Wilhelm is említett családtagjaihoz szóló leveleiben, míg ezzel szemben Kaufmann és Mader a politikai körülményekre vezeti vissza a konverziót.¹⁰

A protestáns fél azonnal meg is indította ellene a támadást, előbb Balthasar Meisner wittenbergi professzor jelentette meg ellenirátát, majd tanítványa, a holland Johann Rodenberg (Jan Rodenborch) adta ki a 12 tételt cáfolni igyekvő értekezését.¹¹ Ezt fordította magyarra Pálházi Göncz Miklós evangélikus püspök, felső-dunamelléki szuperintendens, aki munkatársa volt Magyar Istvánnak, a nevezetes Romlás-könyv elé az olvasók számára (ad lectorem) latin disztichonokat írt. Pálházi Keresztúron adta ki fordítását Thurzó György nádor özvegyének, Czobor Erzsébetnek ajánlva.¹² Ebben kárhoztatja a „Christus Jézussal ellenkező szerzetbeli Reihing Jánost”, ugyanakkor csodálkozását fejezi ki afelett, hogy az általa áttértített „kegyes és okos fejedelem” miképpen szánhatta rá magát ilyen lépésre. Mindez azt is jelenti, hogy így a Reihing-ügy a magyar protestáns hitviták szövegterébe is bekerült. A Pálházi-féle fordítás abba az evangélikus hitvitázó tradícióba illeszkedett, amely a wittenbergi gondolkodást – többek között Osiander, Hutten, Hafenreffer, Meisner írásait – terjesztette magyar nyelven.¹³

Reihing ezt követően is a protestánsellenes német hitviták keresztútjében állt. 1620-ban élénk polémiát folytatott Matthias Høe von Hönegg (1580–1645) evangélikus teológussal, ellene bocsátotta ki katolikus kézikönyvét.¹⁴ Høe a régió és a korszak legádázabb hitvitázói közé tartozott, ortodox lutheránus oldalról a reformátusokat is kárhoztatta, *Evangelisches Handbüchlein* címmel kiadott műve (Leipzig, 1603, majd 1619) pedig a pápaság szidalmazása, vétkeinek elősorolása, ami érthető módon váltotta ki a jezsuiták – s köztük Reihing – ellenirátát.

Mindezek fényében érthető módon keltett nagy feltűnést és katolikus részről mély megdöbbenést, hogy 1621 januárjában a német jezsuita Stuttgartba, majd Tübingenbe menekült, s ott kifejezte áttérési szándékát a lutheranizmushoz. Erről még ugyanebben az évben terjedelmes német nyelvű költemény jelent meg, amely a „csodálatos megtérést” (wunderbare Bekehrung) széles egyháztörténeti keretbe foglalva mutatta be. A kiadványon a nevét fel nem tüntető versszerző szól az igaz keresztényi utat elhagyó pápaságról és a jezsuitákról, akik félrevezetik az embereket, majd méltatja Reihinget, a tekintélyes jezsuitát, udvari prédikátort, akinek azonban felnyílt szeme az igazságra, s a pápai vallásról áttért a Luther által járt útra, az igaz hitre.¹⁵

Reihing konverziós eltökéltségének megalapozottságát Johann Friedrich württembergi herceg, a tübingeni egyetem rektora a fiatalabb Lukas Osiander révén négy napon át vizsgálhatta,

⁸ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, I, szerk. FARKAS Gábor, MONOK István, POZSÁR Annamária, VARGA András, Szeged, Scriptum Kft, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 17/1), 64, 104, 106, 164.

⁹ SZÁRAZ Orsolya, *Catalogus librorum Bibliothecae Collegii Germanici et Hungarici Romae*, Bp., MTA Könyvtár és Információs Központ; Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2015, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 17/3), 40.

¹⁰ Kurt SCHWINDEL, *D. Jacob Reihing: Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation*, München, Kaiser, 1931, 72–93; KAUFMANN, *i. m.*, 282; MADER, *i. m.*, 112–113.

¹¹ Balthasar MEISNER, *Murus Babylonis Romanae oppositus XII muris novae Jerusalem catholicae Jacobi Reihingi tum Jesuitae*, Wittenberg, 1615; Johann RODENBERG, *Dissertatio de muri Babylonis Romani demolitione*, Wittenberg, 1615.

¹² RMNy 1184.

¹³ HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., Universitas-OSZK, 2008, 142 (Res libraria, 2).

¹⁴ *Catholisches Handbuch wieder das vermeindte Evangelische Handbüchlein Matthiae Hoe*, Neuburg an der Donau, 1621.

¹⁵ *Gründlicher Bericht von der wunderbaren Bekehrung von dem Papstumb zum H. Evangelio, Herrn Jacobi Reihingi, der H. Schrift Doctor, weiland gewesen fürnembsten Jesuiten und Hofprediger zu Neuburg an der Donau, so im Jahr 1621 den fünften Januarii am Tage Simeonis das Christkindlein auf seinen Arm genommen und im Frieden daselbst aus dem Collegio abgescheyden, weil seine Augen den Heyland gesehen*, [Tübingen], 1621.

erről részletes beszámolót adtak ki.¹⁶ A meggyőző eredmény után a korábbi jezsuita november 23-án a tübingeni egyetem doktorai előtt ünnepélyes fogadalmat tett újonnan választott felekezete mellett, majd az áttérésről nyilatkozatot adott ki.¹⁷ Rövidesen megtartotta székfoglaló prédikációját (Antrittsvorlesung) is, amely ugyancsak egyértelműen hitet tett a lutheri elvek mellett (*Dissertatio de vera Christi in terris Ecclesia*, 1622). Mindezt betetézte, hogy rövidesen meg is házasodott, feleségül vette Maria Welsert.¹⁸ A házasságot reprezentatív kiadvánnyal köszöntötte a régió evangélikus közössége, az ünnepi kötetben 22 carmina gratulatoria szerepelt, a latin mellett görög és héber nyelvű epigrammák és anagrammák is emelték a tekintélyét.¹⁹ Reihinget egekig magasztalták, tudományát és felesége kegyességét egyaránt laudálták, egyes szövegek összekötötték a konverzió, a professio és a conjugium fogalmait (pl. „Constans sit conversio, sit Professio felix / Conjugium concors, et multa prole beatum”). Nyilvánvaló, hogy a kiadvány az evangélikusok diadalát kívánta illusztrálni, s egyben a lutheri szellemű házasság intézményének dicséretét is szolgálta, nem fukarkodva közben a jezsuitákra tett csípős megjegyzésekkel sem.

Ingolstadt, Dillingen és München jezsuita közösségei a konverzióknak ezt a szokatlanul látványos esetét nem hagyhatták szó nélkül, minthogy ez nem csupán a korban nem ritka felekezetváltások egyike volt, hanem aposztáziának, szerzetesi fogadalom megszegésének minősült. Sorra jelentek meg tehát az eseményt kommentáló, Reihinget mélyen elítélő és kárhóztató vitairatok a régió jezsuitáinak tollából. Közülük a legnevesebb alighanem Laurentius Forerius (Laurenz Forer, 1580–1659) ingolstadti kontroverzteológus professzor volt, aki élete során 65 művet adott ki, ennek mintegy fele éles polémia a protestantizmus, ezen belül főként az ortodox lutheranizmus ellen.²⁰ Már 1622-ben három kiadvánnyal reagált Reihing tetteire. Előbb a házasságkötését ünneplő kötetet támadta meg, félkálvinista conviviumnak nevezve azt (*Convivium semicalvino-evangelicum, hymenaeo Jacobi Reihingi Patricii Augustani et Mariae Velserae sacrum*, Ingolstadt, 1622), majd a *Laquei pontificii contriti* ellen írta a *Laquei Lutherani ad veram Christi Ecclesiam contriti* (Dillingen, 1622) című válasziratát. Ez utóbbi németül is megjelent Thomas Vitus álnéven, ellenpontozva és parodizálva a „hálaadást” az igaz vallásra áttérés miatt.

A vitairatok ezt követően is igen gyorsan követték egymást. Reihing önéletrajzi jellegű művében adott számot az eseményekről, „pókhálós műveknek” titulálva az elleniratokat (*Aranearum operae*, Tübingen, 1623), amire Dillingenből megérkezett Forerius válasza (*Aranea Tubingensis stylo veritatis deiecta*, 1624) ugyanazon szóképeket használva.

Reihing másik támadója Georgius Stengel (1584/5–1651) lett, a dillingeni rektor, akinek 85 művét jegyzik az adattárak.²¹ Először egy német és egy latin irattal lépett fel a konvertita exrendtárs ellen.²² Legádázabb műve azonban a Reihing házasságát ünneplő poéták kötete ellen szólt: a 22 gratuláló versszerző kötetét az „új múzsák gyengélkedőjének, kórházának” nevezi, amelynek szerzői hideg, unalmas, üres, sánta, fogatlan, előregedett poéták,²³ akik mindhiába

¹⁶ Lucas OSIANDER, *Christliche Erinnerung bey dem Revocations-Actu... des D. Jacob Reihing den 23. November 1621: gehängter Revocatio*, Tübingen, Werlin Verlag, 1622.

¹⁷ *Laquei Pontificii contriti, das ist schuldige underthänigste Dancksagung Jacob Reihings: daß er durch Gottes Hülffe auß den Stricken der bápstlichen Irrthumben heraußerissen worden*, Tübingen, Cellius, 1621.

¹⁸ SCHWINDEL, i. m., 72; Hugo ALTMANN, *Reihing Jakob = Neue Deutsche Biographie*, XXI, 2003, 330–331. [Onlinefassung]; URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd119520737.html>> [megtekintve: 2015. dec. 20.].

¹⁹ *Hymenaeo Jacobi Reihingi, patricii augustani, Theologiae Doctoris et Professoris Tubingensis, sponsi et Mariae Velserae, Antonii Felicis, patricii augustani F. sponsae: Sacrum ab Amicis*, Tübingen, 1622.

²⁰ SOMMERVOGEL, III, 1892, col. 858–876. Franz WERNER, *Forer Laurenz, = Allgemeine Deutsche Biographie*, 7, 1878, 155 [Onlinefassung]; URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd116662069.html?anchor=adb>> [megtekintés: 2015. dec. 30.]. Későbbi, Luthert kifigurázó versei, pamfletjei miatt a kor legádázabb szitkozódói közt („Spezialisten für unflätiges Geschimpfe”) említették: Hans-Georg KEMPER, *Deutsche Lyrik der Frühen Neuzeit*, II (Konfessionalismus), Tübingen, Niemeyer, 1987, 157.

²¹ SOMMERVOGEL, VII, 1896, col. 1546–1559. Heinrich REUSCH, *Stengel Georg = ADB, i. m.*, 36, 1893, 49. [Onlinefassung]; URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd118617672.html?anchor=adb>> [megtekintés: 2015. dec. 30.].

²² *Dissertatio de Laqueis Pontificis nomine*, Ingolstadt, 1622; *Vermeint Pábstische, eigentlich Lutherishce Fallstrick, des armselig- und auss Göttlicher Verhängnuss ubel verstrickten Manns Jacobi Reihingi Augustani*, Ingolstadt, 1622.

²³ *Valetudinarium Musis novis et XXII Poetis vetulis, frigidis, nudis, edentulis, claudis etc. Hymenaeum [...] Jacobi Reihingi erecta*, Ingolstadt, 1622.

erőlködnek azon, hogy a rendjét csalárd módon elhagyó újdonsült férjet piedesztálra emeljék. Antik mitológiai nevek zuhatagával igyekszik bemutatni, hogy az exjezsuitát minden bizonnyal Venus csábítása tántorította el az igaz hittől.

Végül harmadikként Henricus Lamparter (Lampardus, 1591–1670) csatlakozott a polémiához, ő müncheni rendtag volt.²⁴ Latin nyelvű „aranykönyvével” (*Liber aureus... adversus Jacobum Reihingum*, München, 1624) nyitotta meg a vitát az aposztata ellen. A vita ezt követően német nyelvűvé vált. Reihing ugyanis saját korábbi munkáját támadó, kritizáló írást jelentetett meg, a jezsuita korábban kiadott *Catholisches Handbuch* cáfolatát készítette el.²⁵ Erre válaszként Lamparter részletes elemzést adott a könyvről, bemutatta Reihing úrvacsoratanát, s kifejtette a szentségekről a szerinte helytálló katolikus tanítást (*Goldwag des katholischen Glaubens*, München, 1627), s azt egyenesen a katolikus vallás aranykocsijának titulálta.

Reihinget halálakor a tübingeni egyetem teológiai kara saját halottjának tekintette, ünnepélyes keretek közt Johann Martin Rauscher rektor búcsúztatta, a nyomtatásban is kiadott halotti beszédek a jeles teológust, a gerinces embert, a Biblia szellemében tevékenykedő lelkipásztort és tudós teológust méltatták személyében.²⁶ Ezzel szemben a dillingeni egyetem történeti monográfia éppen csak megemlíti a nevét, áttérését sajnálatosnak (infeliciter) minősítve.

A német szakirodalomban mindmáig jórészt csak találgatások folynak arról, mi motiválhatta Reihing (s még előtte Wolfgang Wilhelm Pfalzgraf) váratlan lépését: lelkiismereti válság? valamilyen teológiai belátás? anyagi érdekeltség? egzisztenciális okok? politikai háttér? családi vagy érzelmi motívumok? Talán nem tévedünk sokat, ha úgy véljük, a 17. században nem ritka felekezetváltásokban többé vagy kevésbé valamennyi tényező közrejátszhatott, s ezeket az utókor teljes bizonyossággal aligha tudja szétválasztani, legfeljebb az arányokat illetően lehet észrevételeket megfogalmazni.

Pázmány érthető módon figyelemmel kísérte ennek a látványos délnémet hitvitának a fejleményeit, a felekezetváltások, áttérések és áttérítések, a szerzetesrendek elhagyásának és a konverzióknak a lélektana, s mindezeknek teológiai megalapozása és retorikus feldolgozása őt nyilvánvalóan fokozottan érdekelhette, minthogy személyesen is átélt néhány lelkiismereti dilemmát.²⁷ Ebben az összefüggésben válik érthetővé, miért kérte Hmirától, hogy az Ingolstadt és Tübingen között egyre nagyobb hullámokat verő polémia kiadványait szerezzé be számára. Noha visszajelző adatunk nincsen a könyvek megérkezéséről, azok minden bizonnyal eljutottak a megrendelőhöz, mivel a különböző magyarországi jezsuita könyvlistákon szerepelnek, s tudjuk, hogy az érsek kötetei később nemcsak Pozsonyba, hanem a legkülönbözőbb helyekre kerültek. A három jezsuita, Laurentius Forerius, Georgius Stengel és Henricus Lamparter még ennek az 1620-as években lejátszódó vitának a lezárultával is töretlen lendülettel folytatta írói munkásságát, számos kiadványuk szolgálta a bajor katolicizmus erősítését. Könyveik a 17. század folyamán továbbra is nagy számban jutottak el a Kárpát-medence katolikus könyvtáraiba,²⁸ hatásuk, recepciójuk, felhasználásuk lehetőségeinek további feldolgozása a jövőben elvégzendő kutatási feladat lehet.

²⁴ SOMMERVOGEL, IV, 1893, col. 1435–1439.

²⁵ *In zween Theil abgetheilte Retractation und gründliche Widerlegung seines falsch genandten Catholischen Handbuchs*, Tübingen, 1626.

²⁶ Johann Martin RAUSCHER, *Laudatio funebris praeclari theologi Jacobi Reihingi*, Tübingen, Werlin, 1629. Későbbi gyűjteményes kiadásban: Henning WITTEN, *Memoriae theologorum nostri saeculi*, Frankfurt, 1685, 892–920.

²⁷ Pázmány gyermekkori katolizálásának indítékairól és körülményeiről igen kevés a biztos ismeretünk, viszont a Jézus Társaságból történő (formális) kilépésének története adatokban gazdag új feldolgozásban áll előttünk: TUSOR Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek: Kinevezésének története, 1615–1616: (Mikropolitikai tanulmány)*, Bp.–Róma, 2016 (Collectanea Vaticana Hungariae, vol. 13).

²⁸ A teljesség igénye nélkül néhány példa előfordulásukra: Laurentius FORERIUS (Forerus) – Adattár 17/1: 38, 104, 105, 138, 164, 215, Adattár 17/2: 79, 104, 226, 227, Adattár 15: 95, 125, 148; Georgius STENGEL – Adattár 15: 125, 141, Adattár 17/1: 73, 74, 104, 117, 222, Adattár 17/2: 82, 318; LAMPARTER/LAMPERTER – Adattár 17/2: 106, 292. – Szélesebb közép-európai konverziótörténeti összefüggésben szól Reihing áttéréséről legújabban: Marie RYANTOVÁ, *Raně novověká revokační kázání konvertitu k protestantismu*, Český Časopis Historický (The Czech Historical Rewiwe), Ročník 113 (2015), 669–213, főként: 677–678.